

Василенко Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: andragogika@ukr.net

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ В КОНТЕКСТІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

У статті розглянуто проблему освіти дорослих у контексті неперервної освіти, розвиток якої обумовлено необхідністю відновлення знань фахівців, підвищення кваліфікації, оволодіння новими видами діяльності і технологіями у зв'язку з прискореним зростанням обсягів інформації в суспільстві. Представлено сучасні погляди на форми, види, напрями неперервної освіти. Наголошується на ролі освіти дорослих у досягненні прогресу особистості й суспільства, пов'язаною із пріоритетним завданням освіти дорослих – забезпечити людину комплексом знань і вмінь, необхідних для активного творчого життя, довічний розвиток людини як працівника, громадянина, індивідуальності.

Ключові слова: освіта дорослих, неперервна освіта, освіта впродовж життя, види і форми неперервної освіти.

За останні десятиліття кардинально змінилася система генерації й передачі знань, а їх обсяг багаторазово зріс. Сьогодні не можна за один раз, навіть за 5 або 6 років, підготувати людину до професійної діяльності на все життя, оскільки щорічно оновлюється близько 5 % теоретичних і 20 % професійних знань [5]. Прискорене зростання обсягів інформації спричинило проблеми, в першу чергу, в освіті дорослих. Все це потребує постійного підвищення кваліфікації, відновлення знань фахівців, оволодіння новими видами діяльності й розширення технологій. Звідси – виникнення потреби в навчанні впродовж усього життя та суттєве вдосконалення процесу освіти дорослих. Постійне оволодіння новими знаннями, методиками і технологіями, що підтримує відповідну кваліфікацію фахівців, лежить в основі провідного принципу сучасної освіти – її неперервності. Неперервність освіти виступає в сучасному культурно-освітньому контексті як ідея, принцип навчання, якість освітнього процесу, умова становлення людини [4].

З 1990-2000-тих років проблеми неперервної освіти, зокрема освіти дорослих, активно розробляються зарубіжними й українськими дослідниками. Значний внесок у розробку теоретичних основ неперервної освіти зробили М.Т.Громкова, Р.Г.Дейв, С.І.Змейов, С.Б.Інграм, І.А.Колесникова, П.Лендгранд, В.Г.Онушкін та інші. Багатьма українськими науковцями досліджуються різні аспекти неперервної освіти й освіти дорослих, серед них: В.П.Вовк, В.В.Давидова, Т.М.Десятов, І.А. Зязюн, Л.Б.Лук'янова, Н.Г.Ничкало, Л.Є.Сігаєва, О.І.Огієнко та інші.

Мета статті полягає у висвітленні сучасних поглядів на форми, види, напрями, проблемні питання неперервної освіти, зокрема, й освіти дорослих.

При тому, що освіта дорослих існувала протягом всієї історії людства, тільки для невеликої частини суспільства навчання було класовим привілеєм і перевагою, а найбільш численна частина людей виявилася позбавленою такої можливості. Водночас результати досліджень із психології дорослих показали, що людина в усі періоди життя здатна засвоювати нові знання, розширювати світогляд, поглиблювати досвід у ході професійної діяльності, а за потреби – здобувати нові й суміжні професії.

Як відповідь на такий стан справ виникла концепція неперервної освіти, яка була проголошена ЮНЕСКО в 1972 році і підтримана рядом впливових міжурядових організацій, таких як Міжнародна організація праці, Рада Європи, Європейське економічне співтовариство [5, с.33]. По суті, було змінено освітню парадигму, яка пов'язана з суспільним виробництвом і відтворенням знань, навичок, інформації, цінностей, традицій.

Як зазначено в матеріалах ЮНЕСКО, пріоритетне завдання освіти дорослих полягає в тому, щоб забезпечити людину вмінням жити в сучасному суспільстві, що динамічно змінюється. Головними орієнтирами політики в галузі освіти дорослих стають громадянськість, соціальна мобільність, широка участь дорослих у житті суспільства. Специфіка освіти дорослих полягає в тому, що її контингентом є особи дієздатного віку, які поєднують навчальну діяльність з особистою участю в різних галузях практичного життя [3, с.8]. До провідних чинників, що впливають на професійну освіту дорослих можна віднести такі: світові демографічні зміни; глобалізація інформаційних технологій; нові знання, що стають могутньою рушійною силою соціальних перетворень [3, с.11].

Теоретична розробка концепції неперервної освіти активізувалася в середині 1980-х років і продовжується до тепер. Ще на початку 2000-х років склалася сучасна версія неперервної освіти, підтримана ЮНЕСКО і Організацією економічного співробітництва і розвитку [2, с.15]. Основна ідея полягає в тому, що кожна людина в будь-який період свого життя повинна мати можливість участі у навчальному процесі. Навчальна діяльність є складовою частиною способу життя людини на всіх етапах її життєвого циклу. На основі неперервності вдалося побудувати єдину модель накопичення та обробки людського капіталу, яка включає в себе професійну підготовку (*learning to know, learning to do*), загальнокультурний розвиток (*learning to be*) і громадянське виховання (*learning to live together*) [6].

Неперервність освіти – найважливіший соціально-педагогічний принцип неперервного становлення і розвитку особистості. Цей принцип повинен на всіх етапах освіти особистості забезпечити в перспективі адекватність дорослої людини вимогам часу, підготовку всієї спільноти і кожної людини окремо до життя у швидко змінюваних умовах [3, с.9]. Освіта має стати одним із головних чинників у створенні такого суспільства, яке дозволить людству вижити в умовах глобальних катаклізмів. Швидко змінювана ситуація в соціоприродному середовищі висуває до інституту освіти нові неординарні вимоги. Специфіка системи фундаментальної освіти виявляється в тому, що будь-яка освітня система повинна бути здатна не тільки озброювати знаннями, але і внаслідок

постійного і швидкого оновлення знань формувати потребу в неперервному самостійному оволодінні ними. Уміння і навички самоосвіти, а також самостійний і творчий підхід до здобуття знань будуть супроводжувати людину впродовж усього активного життя. Нова освіта «повинна навчити людину класифікувати і перекласифікувати інформацію, оцінювати її, змінювати категорії при необхідності руху від конкретного до абстрактного і навпаки, розглядати проблему з нової позиції: як навчити самого себе. Неграмотною людиною завтрашнього дня буде не той, хто не вміє читати, а той, хто «не навчився вчитися» [4].

Для визначення поняття неперервної освіти використовується низка термінів. У сучасній літературі можна зустріти такі сполучення: „освіта дорослих” (adult education); „продовжена освіта” (continuing education); „подальша освіта” (further education); „відновлювана освіта” (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином з роботою; „перманентна освіта” (permanent education); „освіта протягом життя” (lifelong education); „навчання протягом життя” (lifelong learning) [4; 5]. У кожному з цих термінів зроблено акцент на певній стороні явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

У контексті зазначеного, відмітимо, що в цілому основною теоретичною новацією сучасної парадигми освіти стало розширення цього поняття. Тепер під освітою розуміється все, що має на меті змінити установки і моделі поведінки людей шляхом передачі їм нових знань, розвитку нових умінь і навичок. Традиційне поняття формальної освіти, яка відбувається в спеціально призначених для цього місцях, характеризується системою контролю знань, методикою навчання і завершується отриманням диплома або сертифіката, додається неформальна й інформальна освіта [2, с.12].

Отже, як було зазначено, найважливішим концептуальним положенням неперервної освіти стає наділення економічно активного, дорослого населення статусом потенційних і дійсних учнів. На відміну від дітей та юнацтва, доросле населення на основі соціального статусу та наявного життєвого досвіду спроможні робити самостійний вибір змісту, форм і способів занять. При цьому виявляється, що дорослі учні досить часто демонструють несподіваний вибір своїх індивідуальних освітніх траєкторій як в професійному, так і в загальнокультурному і громадянському напрямках. Надання дорослому, в першу чергу, економічно активному, населенню статусу учня має велике соціальне значення, оскільки завдяки застосуванню освітніх технологій поступово трансформується сама соціальна структура суспільства при збереженні його відносної сталості і цілісності [2, с.18].

Потенційно кожна людина, яка працює, працевлаштовується, одержує соціальну допомогу або пенсію, розглядається як учень, якому необхідно забезпечити рівні можливості для продовження перерваного колись раніше в житті процесу навчання. Тобто, як вказувалося, одне з найважливіших положень сучасної теорії неперервної освіти полягає в тому, що кожна людина наділяється правом навчатися у будь-який з періодів свого життя. Доступність неперервної освіти робить життя людини більш осмисленим і повноцінним, підвищує рівень самооцінки і світосприйняття. На думку А.Андрєєва, при

такому підході освіта виступає як соціокультурний процес, що розгортається на різних рівнях, суб'єктом якого є не просто окремі зацікавлені в освітніх послугах особи, а й суспільство в цілому, що в результаті сприяє накопиченню людського капіталу, зростанню якості індивідуального та суспільного життя [1].

Вчені М.К.Горшков, Г.А.Ключарев наголошують, що окрім соціальної функції освіта дорослих має виражений економічний потенціал, сутність якого полягає в тому, що доступність освіти забезпечує підготовку та перепідготовку працездатного населення тоді, коли це потрібно, і в тому обсязі, який потрібний. Такі якості, як гнучкість і адаптабельність, конкурентостійкість, індивідуалізм, демократизація відносин між керівником і виконавцем, – все те, що цінується на ринку праці, стає наріжними цінностями освітніх програм для дорослих [2].

Як свідчить аналіз праць з досліджуваної теми, проблематику неперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи неперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект неперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено сполучення принципу неперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

У змісті неперервної освіти прийнято виділяти три основні значимі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення: навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та ін.; професійне навчання, що включає професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану із трудовою діяльністю (life qualification) [4].

Як зазначається в науково-педагогічній літературі, сьогодні теорія неперервної освіти розвивається у двох основних напрямках [2]. Перший, використовуючи поняття людського капіталу, вважає завдання освіти в розвитку професійної компоненти, в економічному розвитку та конкурентоспроможності. Другий напрям акцентує увагу на громадянській і особистісній (дозвіллевій, буттевій) компонентах навчального процесу. Прихильники першого, інструменталістського подходу вважають, що сам по собі процес участі населення у формальних освітніх програмах спричиняє особливий вплив на розвиток національної економіки. Зокрема, наголошується, що кожен рік навчання чоловіків після 25 років за програмою вищої професійної освіти обумовлює приріст сукупного національного доходу на 1,2% . Тобто, при умові структурної перебудови економіки, як відзначають експерти Світового банку, професійні навички та професійна освіта стають головним чинником, що визначає зростання ВВП та конкурентоспроможності економіки. Прихильники другого підходу вважають, що цілі освіти визначаються перш за все позаринковими, «буттевими» чинниками. Наявність свідоцтва або диплома свідчить скоріше про «набуття» і «володіння» певними

знаннями й уміннями, але не змінює сутнісну природу людини. У той же час завдання неперервної освіти полягає в переході як учнів, так і викладачів у рефлексуючий стан, який передбачає здатність підтримки контактів і комунікацій. Незважаючи на те, що навчання і набуття конкретних навичок можуть бути істотними для багатьох затребуваних сьогодні професій, розвиток пізнавальної та емоційної компетентності є найбільш важливим [2, с.17].

Відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти три основні форми неперервної освіти визначаються таким чином. *Формальна освіта* відноситься до системи шкіл, коледжів, університетів, інших інституалізованих навчальних закладів, які забезпечують набір взаємопов'язаних навчальних програм в якості основного заняття для дітей та молоді, як правило, у віці від 5-7 років і до 20-22 років або ж аж до початку оплачуваної трудової діяльності. До *неформальної освіти* відноситься будь-яка організована і триваюча певний час навчальна діяльність, що не підпадає під визначення формальної освіти. Вона може відбуватися як всередині навчального закладу, так і поза його стінами для осіб незалежно від їхнього віку, і не ставить за мету атестацію учня. Може мати як професійну спрямованість, так і загальнокультурне значення, зміст і методи занять чітко не фіксуються і можуть бути максимально адаптовані під потреби учнів. Найбільш інноваційною з точки зору класичної теорії є *інформальна освіта*, яка включає всі види навчальної діяльності, що не підпадають під визначення формальної та неформальної освіти. Дана форма відрізняється, як правило, відсутністю організації і може здійснюватися як на індивідуальному рівні (наприклад, самоосвіта), так і на груповому (наприклад, на робочому місці або в сім'ї під час дозвілля). Інформальна освіта найбільш ефективно змінює установки і моделі поведінки людей у повсякденному житті, тому існує думка, що даний вид слід називати *повсякденною освітою*, адже повсякденна діяльність або просто проведення часу є найбільш тривалими і безперервними періодами людського життя [7].

Останнім часом дослідники неперервної освіти відзначають тенденцію, яка виявляється в наступному: навчальна діяльність поступово зміщується зі сфери загальної освіти до професійної та корпоративної освіти і досягає сфери оплачуваної праці та економічної поведінки. Крім того, за допомогою інформальної освіти навчальна діяльність поширюється на сфери дозвілля та громадянської участі, а іноді і на сфери оплачуваної праці.

Слід зазначити, що неперервну освіту як сучасне соціально-економічне і освітнє явище характеризують як освіту довжиною в життя (*lifelong education*) та освіту шириною в життя (*lifewide education*). *Освіта довжиною в життя* (частіше використовується термін «освіта впродовж життя») передбачає, що можливості навчання повинні бути рівномірні протягом усього життя людини і не мають вираженого початку і кінця. Крім традиційної дитячо-юнацької освіти, тут виділяються освіта дорослих та освіта літніх людей. *Освіта шириною в життя* означає доступність всіх основних форм освіти для кожної людини і для всіх без винятку соціальних груп. На розсуд самої людини перевага віддається формальній або інформальній освіті, самоосвіта при цьому стає одним з основних видів навчальної діяльності [7].

Окрім зазначених форм неперервної освіти виділяються такі основні її види. *Елітна освіта*, яка безпосередньо пов'язана з виробництвом знань, що

забезпечують швидкий розвиток наукомістких технологій, наприклад, національні дослідницькі університети. *Масова освіта*, що забезпечує розповсюдження (використання) відносно стабільного протягом тривалого періоду гуманітарного, технічного, інженерного знання; цим займаються ВНЗ й університети країни. *Соціальна* (інклюзивна) і *додаткова освіта*, що має своїм завданням допомогти людям, які знаходяться під ризиком або вже стали функціонально неграмотними в результаті соціально-економічних перетворень. Зазвичай даний вид освіти забезпечують державні (бюджетні) установи перепідготовки та підвищення кваліфікації, а також досить розвинена мережа приватних (недержавних) комерційних освітніх центрів, які діють у сфері професійної освіти [2, с.14].

Серед функцій неперервної освіти виділяють: розвиваючу (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання); компенсуючу (заповнення пробілів у базовій освіті); адаптивну (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах мінливої виробничої й соціальної ситуації); інтегруючу в незнайомий культурний контекст; функцію ресоціалізації (повторної соціалізації). Завданнями неперервної освіти вважають створення цілісної системи освітніх установ, яка забезпечує навчання і виховання людини протягом усього її життя і відповідає розвитку свідомої потреби в нових знаннях, уміннях і навичках [2; 3]. Слід зазначити, що ці ж функції та завдання цілком можна поширити й на сферу освіти дорослих.

Зауважимо, що при всій очевидній актуальності і своєчасності для суспільства, неперервна освіта і освіта дорослих мають низку дискусійних аспектів. Серед них: посилення нерівності доступу до освіти, в наслідок чого грамотні особи знаходяться у вигіднішому становищі на ринку праці. Нерівність в освіті, посилюється і за такими ознаками, як матеріальне становище, місце проживання, кількість дітей тощо; неконтрольований доступ до інформації, знань і навичок, що може бути використано на шкоду суспільству, державі і самому індивіду; небажаний, на погляд певних груп населення, розвиток рефлексії у дорослих громадян (учнів), що породжує критичні судження про стан суспільства як на мікро-, так і на макрорівнях.

До того ж, у міжнародному контексті неперервної освіти залишається відкритим питання, як враховувати регіональні, національні, соціально-культурні та економічні фактори. Так, у більшості європейських країн основне завдання неперервної освіти полягає в консолідації суспільства шляхом залучення маргінальних груп, зміни їх способу життя і найбільш повної соціальної адаптації. У країнах Африки, навпаки, акцент робиться на просвітницькій роботі серед широких верств населення з метою підвищення загальної культури і грамотності дорослих людей. У будь-якому випадку, реалізація неперервної освіти, як і освіти дорослих, відповідає інтересам переважної більшості соціальних груп і суспільства в цілому. Проте, практика її застосування може вступати в протиріччя з існуючими формами – перерваною (розділеною серед різних інститутів і за різними рівнями) і вибірковою (нерівнодоступною) – освіти.

Таким чином, неперервна освіта покликана підвищувати рівень загальних знань і розширювати можливості участі громадян у культурній, соціальній і політичній діяльності країни. Вона повинна внести вклад у подальшу

демократизацію суспільства, а також сприяти посиленню позиції людини в професійній діяльності, забезпечити умови для самореалізації кожної особистості, морального вдосконалення за рахунок надання широких можливостей у виборі напряму й форм освітньої діяльності, як у професійній сфері, так і в різних сферах дозвілля. При тому, що освіта протягом життя в усьому світі й особливо в розвинених країнах стає все більш важливою сферою освітніх послуг, слід констатувати, що в Україні вона перебуває у зародковому стані. Тому назріла необхідність у розробці теоретично обґрунтованих, практично значимих і переконливих концептуальних підходів до організації системи неперервної освіти в Україні. Навчання протягом життя на національному рівні повинне бути визначене як повноправне освітнє поле з відповідною увагою до контролю й перевірки якості та забезпеченням визнання різноманітних форм освіти. Необхідно в масштабах країни проаналізувати діяльність сформованої сфери нетрадиційних видів і форм освітньої діяльності дорослих. Це дозволить виявити специфіку навчальної діяльності різного контингенту дорослих, мотиваційні особливості й механізми самоорганізації цієї діяльності. Для України вкрай важливо найближчим часом вжити дієві заходи для подолання відставання у цій сфері на основі ґрунтовного аналізу світового досвіду в розвитку освіти дорослих.

Література

1. Андреев А.Л. Российское образование. Социально-исторические контексты / А.Л.Андреев. – М.: Наука, 2008. – 269 с.
2. Горшков М.К. Непрерывное образование в контексте модернизации / М.К.Горшков, Г.А.Ключарев. – М.: ИС РАН, ФГНУ ЦСИ, 2011. – 232 с.
3. Десятов Т. Актуальны проблемы освіти дорослих у контексті глобалізації / Тимофій Десятов // Порівняльна професійна педагогіка. – Вип. 1. – 2012. – С. 6-13.
4. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/07.htm/>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Сігаєва Л.Є. Освіта дорослих в Україні (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.: монографія / Л.Є. Сігаєва. – К.: ТОВ ВД «ЕКМО» – 2010. – 420 с.
6. Field J. Lifelong learning: education across lifespan. – London: Routledge, 2007.
7. The Encyclopedia of Informal Education / Non-Formal Education. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.infed.org/biblio/b-nonfor.htm>> – Загол. з екрану. – Мова англ.

Vasylenko Olena – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Andragogy Department, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

E-mail: andragogika@ukr.net

**ADULT EDUCATION IN THE CONTEXT OF LIFELONG EDUCATION:
CONTEMPORARY APPROACHES**

Summary. *The article deals with the problem of adult education in the context of lifelong learning, the development of which is due to the need to refresh the specialists' knowledge, training, learning new activities and technologies that connected with the accelerated information growth in the society. The modern views on the forms, types, trends of the lifelong education are presented. Three forms of the lifelong education are defined, namely formal, non-formal and informal; the main types such as elite, mass, social (inclusive) and additional educations are considered. The lifelong education's principal functions (developmental, adaptive, integrative, compensative etc) and discussion points are noted in the paper. The social functions of the adult education as well as its great economic potential are highlighted. There have been revealed two contemporary scientific pedagogical approaches to the lifelong education development: the first one is based on the human capital concept, vocational skills and training development; the second approach supporters insist on the cognitive, emotional and communicative competencies development. The role of adult education in achieving the progress of the individual and society connected with the prior purpose of adult education is to provide knowledge and skills necessary for active creative life, lifelong development of a person as worker, citizen, and individual.*

Keywords: *adult education, continuing education, lifelong education, types and forms of continuing education.*

Bibliography

1. Andreev A.L. Russian education. Socio-historical contexts / A.L.Andreev. – Moscow: Nauka, 2008. – 269 p.
2. Gorshkov M.K. Continuing education in the context of modernization / M.K.Gorshkov, G.A.Klyucharev. – M.: IS RAN, FGNU TSI, 2011. – 232 p.
3. Desiatov T. Actual problems of adult education in the context of globalization / Timothy Desiatov // Comparative vocational education. – Vol. 1. – 2012. – P. 6-13.
4. Lifelong learning: international experience and Ukrainian practice [Electronic resource] – Mode of access: <<http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/07.htm/>>
5. Sihayeva L.E. Adult Education in Ukraine (the second half of the XX – beginning of XXI century: Monograph / L.E. Sihayeva. – K.: TOV VD "ECMO" – 2010. – 420 p.
6. Field J. Lifelong learning: education across lifespan. – London: Routledge, 2007.
7. The Encyclopedia of Informal Education / Non-Formal Education [Electronic resource] – Mode of access: <<http://www.infed.org/biblio/b-nonfor.htm>>